

ГРАЂА

Проф. др Зоран Лакић

СВЈЕДОЧЕЊА О НЕСТАНКУ ПРЕТХОДНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У свом скоро 80-годишњем развоју Југославија је пролазила кроз многа искушења. Створена је 1918. године, на задовољство њених народа, као Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Краљевим указом 1929. године промијенила је име у Краљевину Југославију. У априлу 1941. године Хитлер је укинуо "за сва времена" - "та држава више не постоји на политичкој карти Европе", пријетећи је говорио свима којима је била на срцу. У рату 1941-1945. године, Југославија је, ипак, била обновљена као јединствена држава. Умјесто ранијег централизма, нова држава је организована као федеративна заједница њених народа. Добила је 1946. године и нови Устав и ново име - Федеративна Народна Република Југославија. Каснијим уставним рјешењима 07. 04. 1963. године, преименована је у Социјалистичку Федеративну Републику Југославију. Од 1992. године слободна држава као Савезна Република Југославија. Истина, сада је то, умјесто раније шесточлане, само двочлана федерација. Црна Гора и Србија, које су у нову државу 1992. године једине унијеле и своју државност, то су опет учиниле 1992. године.

Све се доста мијењало али је заједничко име наставило да живи. Издржало је многе отпоре у свом 80-годишњем трајању. Многе кризе су угрожавале јединство њених народа и територијални интегритет. Најтеже

године свакако су биле године најновије кризе која је кулминирала жестоким ратом 1991-1995. године.

Југословенска криза изазвала је велику знатижељу, како у земљи, тако и изван ње. Прво су се јавили страни аутори. Манир је западне историографије да се што прије дефинише према свим отвореним процесима. Такву оријентацију све више слиједи и новија руска историографија. Подсјећам да смо у Црној Гори промовисали двије књиге грађе руске историчарке др Јелене Гускове: *Југославија у огњу* (1992) и *Југословенска криза и Русија* (1993).

И југословенски аутори су релативно брзо реаговали. Прије свих то су чланови последњег Предсједништва СФРЈ - главни свједоци југословенске драме: др Борисав Јовић *Комадање Југославије*, Београд 1992, Стипе Месић *Како смо срушили Југославију*, Загреб 1992, др Васил Тупурковски *Распад Југославије* (на енглеском) 1993, проф. др Бранко Костић 1991. *Да се не заборави Београд 1995*. Своје виђење ових догађаја саопштили су у посебним издањима и републички лидери Алија Изетбеговић (*Исламска декларација*, Београд 1990), Фрањо Туђман (*Беспућа јовијесне збиљности*, Загреб 1989), генерал Вељко Кадијевић (*Моје виђење распада*, Београд 1993).

На исту тему појавиле су се и књиге грађе, па и неке студије: *Распад Југославије или крај аџоније*, Београд 1991. године, *Рај у Босни - како је почело*, Београд 1992, *Како је срушена Друга Југославија*, Скопље 1993, *Поход на Југославију*, Београд 1994, *Разбијање Југославије 1990-1992*, Београд 1995, *Пројаси комунизма и разбијање Југославије*, Београд 1995, *Распад Југославије - историјске претходнице распада Југославије* - Зборник радова, Београд 1994, *Претходник СФРЈ - правне последице* - Зборник радова Београд 1995, *Сецесија бивших југословенских република у свјетлости одлука Уставног суда Југославије*, Збирка докумената, Београд 1994. године.

Наведене публикације занимљиве су и по имену како су насловљене. Лако је запазити да се на различите начине квалификују исти процеси: распад, разбијање, укидање, сецесија итд. Супротстављени појмови носе различите импликације. Код распада, па и сецесије, приоритет је дат унутрашњим односима. Нешто се само од себе урушава или, пак, по принципу договора обавља се сецесија. Код разбијања и укидања доминантан је спољни фактор, у сваком случају сила.

Распад Југославије је суштинско питање југословенске драме 1991-1995. године. Колико је свега тога било свјесно посљедње руководство заједничке државе - Предсједништво СФРЈ, као колективни орган, али и сви његови чланови појединачно: Богић *Богићевић* (Босна и Херцеговина),

Јанез Дрновшек (Словенија), др Борисав Јовић (Србија), проф. др Бранко Косић (Црна Гора), Југослав Косић (Војводина), Стјепан-Стипе Месић (Хрватска), Ризо Сајунџија (Косово) и др Васил Туџурковски (Македонија).

Полазаћи од неспорне чињенице да *никада нема превише свједока* те да мемоарска грађа има драгоцену вриједност, Редакција *Историјских записа*, органа Историјског института Црне Горе и Друштва историчара Црне Горе, на моју иницијативу је одлучила да се обрати наведеним личностима да свједоче о нестанку претходне Југославије. У том смислу припремио сам заједничко писмо, које сам упутио појединачно свима - поштом, гдје је то било могуће, преко дипломатских уреда у Београду, или коришћењем личних веза. Уз наведено писмо упутио сам свима и по 25 питања везаних за југословенску драму. Моја првобитна замисао била је да свима припремим различита питања. Од тога сам, међутим, одустао јер је један од њих (др Б. Јовић) изричито захтијевао да свима буду упућена иста питања. Тиме је отпала и друга моја замисао да, у другом кругу питања, информишем саговорнике о евентуалним, неслагањима и потреби разрешења неслагања.

У сваком случају био сам увјерен да би прикупљени и у *Историјским записима* објављени одговори могли бити драгоцен грађа помоћу које би се лакше сагледала југословенска драма 1991-1995. године.

На упућено писмо и постављена питања, која дајем у прилогу, на жалост немам одговора. Или је, можда, њихово ћутање извјестан одговор.

Докуменат бр. 1 - Писмо

Историјски институт Црне Горе
"Булевар револуције" 3, Подгорица
31. III 1995.

Поштовани господине,

Као главни и одговорни уредник историјског часописа *ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ*, Подгорица, који скоро 70 година врши своју научну и културну мисију и који је цијењен у научним круговима земље и иностранства, обраћам Вам се овим писмом да смо на Редакцији одлучили да отворимо рубрику - *СВЈЕДОЧЕЊА О НЕСТАНКУ ПРЕТХОДНЕ*

ЈУГОСЛАВИЈЕ. Ова тема изазива знатижељу домаће и стране науке и јавности уопште. Имамо утисак да тај интерес и даље расте.

То је подстакло нашу обавезу да дамо свој допринос у расвјетљавању и објективном сагледавању процеса који још траје. Оцијенили смо веома значајним свједочење свих чланова последњег Предсједништва СФРЈ, па смо се свима и обратили са истим питањима, изузимајући питања бр. 13 и 18 која су намијењена појединачно за г. Јовића и г. Месића.

Вјерујемо да ћете се одазвати овом позиву на сарадњу и да ћете одговорити на сва питања која су дата у прилогу од 1-25. Ваш одговор обима највише до 2 табака би штампали у бројевима *Историјских запис* за 1995. годину.

Познато нам је, наравно да сте на многа постављена питања одговорили у бројним јавним наступима. Усто се већ појавио фонд књига - мемористике, документације или, пак, студијских огледа. Разумљива су и контраверзна обавјештења садржана у овим књигама. То је, заправо, био мотив више да, у име науке, дамо свој допринос. Са становништва истроријске дистанце, ма колико да је ова веома мала, садашња Ваша виђења наведеног процеса добијају у важности. Тим више што је ријеч о историјском догађају који ће још дуго времена бити у научној пажњи домаћих и страних историчара. Не би ме изнедадило ако би дјелови Вашег одговора ушли у уџбенике историје, као што сам увјерен да ће бити коришћени у историографији.

Са особитим поштовањем и уважавањем,

Главни и одговорни уредник.

Проф. др Зоран Лакић, члан ЦАНУ

Докуменат бр. 2 - Питања од 1-25

1. Са које сте дужности дошли на дужност члана Предсједништва СФРЈ? Која је Ваша професија и колико Вам је помогла струка у обављању одговорне функције?

2. Сматрате ли да сте увијек и правовремено били информисани о питањима која су била предмет расправе? Одакле сте и како добијали ин-

формације? Да ли су Вам недостајале за ваљану одлуку и да ли сте имали користи од мас-медија?

3. Да ли сте имали савјетника и за која питања посебно? Ко су они са становишта струке, именом и презименом? Да ли сте били увијек задовољни њиховим радом?

4. Има мишљења да је криза настала даном оснивања Југославије, односно, да ју је криза пратила за сво вријеме након стварања - у смислу "што се криво роди". Па, ипак, Југославија је живјела скоро осам деценија, надживјела је два свјетска рата, рушена је и опет обнављана. Који се догађај по Вама, може сматрати почетком кризе која још траје?

5. Доста лако се могло закључити да су неки чланови Предсједништва били противу сваке Југославије. У свјетлости начела - што слабија Србија то јача Југославија - отворено се говорило о непринципијелној антисрпској коалицији. Да ли је то оптерећивало напоре за преваилажење кризе? У дугој кризи да ли сте видјели знаке охрабрења и које?

6. Да ли су сваком Вашем доласку на заједничке сједнице у Београду претходиле консултације са руководством Републике коју сте представљали у савезном Предсједништву? Да ли сте долазили са сасвим дефинисаним и у свим детаљима прецизираним ставовима? Да ли је било случајева да се републичка база није слагала са свим детаљима и да ли Вам је остављена слобода маневрисања у заузимању коначних ставова? Најзад, да ли је било критике на Ваше понашање и ко су били најоштрији критичари ставова у Републици?

7. Да ли је било "тајне дипломатије" у припреми савезних сједница? Да ли сте се састајали са Вашим истомишљеницима у земљи и о којим сте питањима правили договоре? Је ли на тим састанцима било тешкоћа око заједничког договора? Да ли је било покушаја да се за своју страну привуче неко из тзв. "противничког табора"? Дуго се сматрало да је реално стање 2+2+2. Касније се испоставило да је 4+4.

8. Информација о набављању великих количина оружја - илегалним путем - брзо је постала јавна тајна. Командант загребачке војне области ЈНА, генерал Шпегел, сачинио је детаљан план напада на касарне ЈНА у Хрватској, на све официре ЈНА настањене у Хрватској. У тај план су биле укључене и породице официра - жене и дјеца, па је све некако подсјећало на Вартоломејску ноћ наших дана. Да ли су довољно озбиљно уважена упозорења и како то оцењујете са становишта трагичних посљедица?

9. Када сте изгубили сваку наду да се Југославија разара - укида као шесточлана федерација, да ли сте вјеровали да се рат може избјећи?

10. Да ли сте имали рјешења која нисте успјели да презентирате на Предсједништву? Да ли сте их учинили јавним? А ако нисте какве су њихове основне идеје процијењене са данашње дистанце у смислу ублажавања кризе?

11. Многи сматрају да је пресудни догађај била вишедневна сједница Предсједништва и штаба Врховне команде 1991. године. Већ тада се знало да не функционише савезна држава, да се илегално увози оружје у значајним количинама, да се оснивају и храбре локалне армије. Све је то саопштено на драматичан начин на пленарној сједници. Било је предлога да се заведе и ванредно стање како би се зауставио хаос. Неки чланови Предсједништва су сматрали да би тек то појачало кризу и хаос. Познато је да је исход гласова био 4:4. За миран расплет југословенске кризе како се тада објашњавало неувођење ванредног стања гласали су г. Месић, г. Дрновшек, г. Тупурковски и г. Богићевић. Ванредно стање није заведено, али је, ипак, почео грађански рат. Како са садашње дистанце гледате на ту сједницу?

12. Чланови Штаба Врховне команде су увијек усаглашено дјеловали без обзира на нејединствену националну и вјерску структуру која је била вододјелница код чланова Предсједништва - стекао се утисак да знају шта хоће. На томе су инситуирали, некада је то изгледало да је ријеч и о пријетњи у смислу "овако или никако". Да ли је било страха због тврђих ставова чланова Предсједништва? Отворено се говорило и о војном пучу. Он је у традицији наших народа био чест. Неке сусједне земље су биле спашене од хаоса и крвопролића управо акцијама војске. Данас се те земље високо котирају као демократске.

13. (Само за господина Јовића) Стицао се утисак да се веома споро дјеловало иако су догађаји тражили брже и ефикасније одлуке. Дошло је и до оставки - предсједника савезне владе - Анта Марковића, генерала Кадијевића. И Ви сте, господине Јовић, у критичном тренутку опште кризе на драматичан начин поднијели оставку на положај предсједника Предсједништва СФРЈ. Да ли су ове оставке биле мотивисане жељом да се кривица за кризу пребаци на другог и да ли су погоршале и онако лоше и сложено стање?

14. Касније је кренуо рат који још траје. До рата није дошло једино у Македонији иако се и она одвојила од Југославије. Чиме то објашњавате?

15. У процесу дугогодишње југословенске кризе појавили су се национални лидери. Са становишта улоге личности у историји да ли је њихова појава била неминовна (народ их је хтио или су се они наметнули народу) и како и колико они утичу на процес југословенске кризе?

16. Да ли сте у мандату имали дипломатску активност? Ако јесте кога сте све примали, о чему се разговарало? Да ли по Вашем или њиховом тражењу? Издвојите, молим Вас, један-два сусрета.

17. Неизбежно се намеће питање спољног утицаја на југословенску кризу. Велике силе су већ поодавно испољиле интерес за овај простор. Историографски се то означавало као "источно питање"; у скорије вријеме као "босфорски болесник". Када смо код избијања кризе односа на Балкану кажимо да су велике силе истицале свој стари интерес одјеვენ у ново рухо. Њега је идентификовао још св. Сава Немањић у 13. вијеку када је писао да смо ми "исток на западу и запад на истоку". Од тада до данас свако је настојао да уграби више него што га припада. Чак је и договор из Јалте 1945. године о подјели утицаја на 50%:50% био прекршен. Черчил је замјерио Титу да није разумио договор великих о компромису - да је, мимо договора, приграбио власт на читавом подручју Југославије. Данас је исток на кољенима - да ли то Запад враћа и оно што му уговором са Јалте и не припада?

18. (Само за господина Месића) Сви предсједници Предсједништва, редом како су ступали на високу дужност, положили су заклетву на вјерност Југославији - да ће се "борити за заштиту суверености, независности и интегритета земље" и да ће се "придржавати Устава СФРЈ и савезних закона, те савјесно и одговорно обављати своју дужност". Такву заклетву, господине Месићу, положили сте 19. 01. 1990. године, мало више од пола године прије почетка рата који још траје. Године 1992. објавили сте у Загребу политичке мемоаре *Како смо срушили Југославију*. За Вас су везане ријечи јавно изговорене: "Југославије више нема, извршио сам задатак". Уз извињење ако у питању има непрецизности и не улазећи у политичке ставове и мотиве вјероватно има разлога да све ово објасните, појасните.

19. У вези претходног питања, већ није тајна да је Јалту смијенила Малта - опет сусрет великих. У једној озбиљној студији пише се да је у Женеви 1990. године на договору Горбачова и Кола одлучено да се растури Југославија и ЧССР, а са заузврат Њемачка у име Загреба, неће рефлектовати на бивше совјетске републике Естонију, Летонију и Литванију. Да ли сте у контактима са страним делегацијама осјећали овај fifty-fifty договор на рачун Југославије?

20. Познати југословенски историчар, академик проф. др Милорад Екмечић, је много прије овога рата изјавио да је Југославију створила Европа онда када јој је требала - противу њемачког реваншизма и руске бољшевичке опасности. Тада је овај угледни историчар рекао да ће Југославију Европа и растурити - онда када јој више не буде требала. Да ли

то значи да је, управо сада, дошао тај тренутак и како објашњавате европску интеграцију на једној страни и трагичну југословенску дезинтеграцију на другој страни?

21. У току 1991. године руководства Словеније, Хрватске и Македоније донијела су акта о осамостаљењу својих република по основу права народа на самоопредјељење до одцјепљења, иако међународна акта то право дају народима, а не покрајинама - под одређеним условима. То је био једнострани раскид са дјеловима правног система Југославије. Уставни суд је ова акта огласио противуставним што су она уистину и била. Обавијештено је и Предсједништво СФРЈ 11. 10. 1991. године да је то директан напад на територијални интегритет и насилно мијењање граница које су под контролом међународних норми. У том смислу, према "Политици" од 12. 10. 1991. године речено је још да ова акта "не могу да производе непосредне уставно-правне последице". Било је још којекаквих оцјена да се тиме угрожавају одлуке Међународне конференције о Југославији које управо тражила руководство ових република. Намеће се питање да ли још увијек нисте уочавали опасност и да ли сте без резерве вјеровали међународном субјекту?

22. Претходне Југославије више нема. Њена територија је политички раздробљена на 5 држава од којих 4 сецесионистичке: Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Македонија. Чак су ове четири државе међународно признате - Југославија, пак, која је утемељивач ОУН нема ни таквог међународног признања. Политичка подјела довела је до сваке друге - економске, културне, спортске. Та подјела је узроковала сиромашење свих њених дјелова. Тога почињу да буду свјесни сви политички субјекти, иначе, међусобно супротстављени. То економско понирање и даље траје. СР Југославија се томе успјешније супротставила од других зато што има већу привреду, веће тржиште.

Сматрате ли да би могло доћи до реинтеграције југословенског простора, када, на који начин и под којим условима?

23. Балкански простор је "удробљен". Нема мањег простора у свијету са више држава. Мале државе су често експоненти "великих сила". То су увидјели неки политичари, па су лансирали тезу *Балкан балканским народима*. Прокоментаришите, милом Вас, ову тезу са становништва трајнијег мира на овим просторима.

24. Многи историчари су уочили да неће бити стабилног и дуготрајног мира на Балкану док се не ријешити тзв. српско-хрватски однос - питање на задовољство обје стране. Југославија је дрхтала док није ријешено Хрватско питање 1991. године. Европу је увијек страх од рјешавања српског питања. СФР Југославија је, чини се, ријешила оба питања: Хрватска

је имала своју државу, а Срби били у једној држави. Сада више нема претходне Југославије. Како видите у будућности српско-хрватаски однос?

25. Већ се полако заборављају бивши чланови бившег Председништва СФРЈ. Да ли сте и даље државнички активни и каква је била Ваша каријера од тада? На којој сте дужности сада?

Prof. dr Zoran Lakić

**TESTIMONY TO THE DISAPPEARANCE OF THE FORMER
YUGOSLAVIA**

Summary

A lot of books on recent crisis and disappearance of the former Yugoslavia were written and published. Their writers were both Yugoslav and foreign authors. Considering how important historical event it was every testimony to that is precious and especially when it comes from the most important witnesses. That was main motiv for making the list of 25 questions and sending it to high Yugoslav politicians to answer to them. These questions illustrate the complicity of this events; we expect the answers to them to clear up a lot about the events.